

Content analysis of first year high school social studies textbooks based on national curriculum content indicators

Parastoo Salavati, Hassan Maleki, Fatemeh Sohrabi

¹ Master of Curriculum Planning, Faculty of Psychology and Education, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

² professor of curriculum management, Faculty of Psychology and Education, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

³ Master of Public Administration, Faculty of Management and Accounting, Allameh Tabataba'i university, Tehran, Iran.

تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول

دبیرستان بر اساس

شاخص‌های محتوایی برنامه درسی ملی

پرستو صلواتی، حسن ملکی*، فاطمه سهرابی

¹ کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

² استاد مدیریت برنامه‌ریزی درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

³ کارشناس ارشد مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Abstract

The purpose of the present study was to analyze the content of the textbook of social studies in high school. The research method is through content analysis. The research population was the first high school social studies textbook consisting of 1605 independent sentences, pictures and phrases. The sources studied and analyzed in this research are quantitative content analysis checklists. The results of the research show that in total 34% of textbook messages correspond to social education. Social participation indexes are about 103 and unity and solidarity indexes are 90, which is the most frequent in the textbook. As a conclusion, it can be said that the very important components of education that are almost neglected in this book are such as: Embarrassed and the command to good and forbidding the evil. In addition, honesty, fairness, criticism, and so on are essential components of social education that, according to research findings, the content of the book has been overlooked

Keywords: content analysis, curriculum indicators, social participation, social studies.

چکیده

هدف از پژوهش حاضر، تحلیل محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره اول دبیرستان بود. روش پژوهش از طریق تحلیل محتوای جامعه آماری پژوهش، کتاب درسی مطالعات اجتماعی اول دبیرستان بود که متشکل از ۱۶۰۵ جمله، تصویر و عبارات مستقل است. منابع مورد مطالعه و تحلیل در این پژوهش، چک‌لیست تحلیل محتوای کمی است. نتایج یافته‌های پژوهش گویای آن است که در مجموع حدود ۳۴ درصد از پیام‌های کتاب درسی منطبق بر تربیت اجتماعی است. شاخص‌های مشارکت اجتماعی حدود ۱۰۳ مورد و شاخص وحدت و همبستگی ۹۰ مورد می‌باشند که بیشترین فراوانی را در کتاب درسی به خود اختصاص داده است. به عنوان نتیجه‌گیری می‌توان گفت مؤلفه‌های بسیار مهم تربیتی که تقریباً در این کتاب نادیده گرفته شده است مواردی مانند حیا و امر به معروف و نهی از منکر است. علاوه بر اینکه صداقت، عدالت، نقدپذیری و... از اجزای اساسی تربیت اجتماعی است که با توجه به یافته‌های پژوهش محتوای کتاب نادیده گرفته شده است.

واژه‌های کلیدی: تحلیل محتوا، دوره اول متوسطه، شاخص‌های برنامه درسی، مطالعات اجتماعی.

مقدمه

فرایند تعلیم و تربیت به واسطه فراهم نمودن موجبات رشد فردی و رفاه جمعی در زندگی انسان از نقش مهمی برخوردار است. پرورش استعداد های فردی، تحکیم پایه های زندگی جمعی، گسترش آرمان های دموکراتیک و ایجاد تفاهم میان افراد انسانی در سایه تعلیم و تربیت صورت می گیرد. در نظام آموزشی همه جوامع، برنامه ریزی درسی و تغییر آن از ضرورت های جامعه محسوب می شود و این تغییر تنها با مطالعه دقیق وضع موجود حاصل می شود. محتوا یکی از عناصر مهم برنامه درسی به حساب می آید که می تواند از طریق کتاب درسی در نظام تعلیم و تربیت عرضه شود. کتاب های درسی انعکاس هایی از تغییرات برنامه درسی و ارزش های جامعه را در بر می گیرد و از حدود اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ میلادی، کتاب های درسی در جهت واکنش های اجتماعی و موقعیت های اقتصادی تغییر کرده اند (Hashemiannejad, 2001). از طرفی، نظام آموزشی فعلی کشور، یک نظام متمرکز و برنامه درسی آن منحصر به کتاب درسی است که در کل کشور استفاده می شود. با توجه به رشد سریع علوم، فناوری، تغییر سریع در هنجارها و ارزش های اجتماعی، ضرورت دارد که کتاب های درسی با دقت کافی و در حد امکان عاری از هر عیب و نقص و مطابق با اهداف تعیین شده و اصول علمی تألیف شوند. برنامه درسی، به محتوای رسمی و غیررسمی، روش و آموزش های آشکار و پنهانی اطلاق می گردد که به وسیله آنها، فراگیران، دانش لازم را به دست آورند، مهارت کسب کنند و گرایش و ارزش ها را در خود تغییر دهند. در تهیه کتاب درسی مؤثر و اثربخش، فعالیت های آموزشی و تجارب یادگیری باید به گونه ای تنظیم شوند که یکدیگر را تقویت کنند و فعالیت های یادگیری با توانایی دانش آموزان منطبق باشند تا بتوانند الگوی رفتاری مورد نظر را در یادگیرنده به وجود بیاورند. کتاب های درسی به سبب اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط مشی

آموزشی دارند، کانون توجه استادان و مسئولان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری می باشند. از طرفی، محتوا عبارت است از مجموعه مفاهیم، اصول، مهارت ها، ارزش ها و گرایش هایی که از سوی برنامه ریزان و به قصد تحقق اهداف، انتخاب و سازمان دهی می شود (Motaghizadeh, 2018). انتخاب شکل و نوع ارائه محتوای درسی گوناگون است و عبارت اند از: محتوای کتبی، تصویری، شنیداری، مهارتی مانند انجام یک آزمایش و غیره. برنامه درسی نیز مجموعه رویدادهای از قبل پیش بینی شده ای است که به قصد دستیابی به نتایج آموزشی برای یک یا مجموعه ای از فراگیران در نظر گرفته شده اند. علاوه بر این، کتاب درسی یکی از اجزای بسته آموزشی است که دانش، مهارت، تجارب و نگرش های معینی را بر مبنای یک راهنمای مصوب و رعایت اصول تربیتی، علمی و روان شناختی به فراگیران خاصی آموزش می دهد (Asgharikhah, 2017). کتاب های درسی دربرگیرنده برنامه درسی هستند و اغلب به مواد برنامه آموزشی اشاره دارند و با فراهم کردن موضوعاتی که ساختار محتوا را تعیین می کنند، فرصت هایی برای تدریس معلمان و یادگیری دانش آموزان ارائه می دهند. کتاب های آموزشی شیوه خاص به کارگیری را ارائه می دهند و بنابراین کاربردهای محتمل را محدود می کنند. به دلیل نقش واسطه گری بین برنامه آموزشی تعیین و اجرا شده، کتاب های درسی در سیستم آموزشی می توانند به عنوان ابزار کنترلی به کار روند. در بسیاری از کشورها، کتاب های درسی باید توسط وزارت آموزش تأیید و گواهی شوند، در حالی که در سایر کشورها مقامات تأیید کننده ای وجود ندارد؛ از این رو، ضعف کنترل توسط مقامات می تواند بر تفسیر برنامه درسی کتاب های درسی تأثیر گذارد (Ham & Heinze, 2018). به طور کلی کتاب درسی در نظام آموزش و پرورش به دلایل متعددی از جمله در تعیین محتوا و خط مشی آموزش، افزایش بیش از حد نقش کتاب درسی در نظام آموزشی متمرکز از جمله ایران،

شدن است. اجتماعی شدن، فرایندی است که در آن افراد یاد می‌گیرند چگونه عضوی از جامعه باشند و این فرایند را از طریق درونی کردن هنجارها و ارزش‌های جامعه توسط اعضای جامعه و از طریق یادگیری نحوه ایفای نقش‌های اجتماعی از سوی افراد جامعه صورت می‌دهند (Gordon, 1998).

امروزه مطالعات اجتماعی یک حوزه مهم یادگیری است که از انسان و تعامل او با محیط‌های گوناگون در طی زمان‌های مختلف (گذشته، حال و آینده) و جنبه‌های گوناگون این تعامل (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، محیطی و ...) بحث می‌کند و رشته‌های مختلفی چون تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، مردم‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی، مطالعات زیست‌محیطی و نظایر آن را دربر می‌گیرد. در نظام تعلیم و تربیت کشور ما، رویکرد اصلی برنامه مطالعات اجتماعی، رویکرد فرهنگی - تربیتی است که تلاش می‌کند زمینه‌های تربیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان را در بستر عناصر مبتنی بر رویکرد فطرت‌گرایی انسان فراهم آورد (Sadeghi & Nazari, 2019). در زمینه اهمیت درس مطالعات اجتماعی، میبایست به نقل از کاتون (۱۹۹۸) خاطر نشان می‌سازد که ما می‌خواهیم شهروندانی آگاه که دارای حکومت مستقل داخلی و احترام‌گذار به دیگران باشند، کسی که در فرایندهای سیاسی مشارکت می‌کند، تصور خوبی از تصمیم‌گیری در ذهن دارد و سرانجام شهروندانی مسئول تربیت کنیم که این مهم می‌تواند از راه آموزش مطالعات اجتماعی امکان‌پذیر شود. در همین راستا، از سوی وزارت آموزش و پرورش کشورمان، هدف‌های برنامه آموزش مطالعات اجتماعی در چند قلمرو تعیین شده است. در قلمرو شناختی، هدف‌هایی که صرفاً با فعالیت‌های ذهنی دانش‌آموز ارتباط می‌یابند، مورد نظر است. در قلمرو مهارتی، هدف‌هایی که با مهارت‌ها و توانایی‌های عملی مرتبط هستند، مورد توجه بوده و در قلمرو ارزشی، اهدافی که جنبه عاطفی داشته و نگرش‌ها و طرز تلقی‌های

تشدید استفاده بیشتر از کتاب به دلیل نامناسب بودن شرایط آموزشی مانند پرجمعیت بودن کلاس‌ها و کمبود یا فقدان وسایل کارگاهی و آزمایشگاهی، اتکای بیشتر معلمان به کتاب به دلیل عدم مهارت کافی در شناخت اهداف آموزشی و کاربرد شیوه‌های مناسب تدریس از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (Yarmohammadian, 2000). تربیت اجتماعی که از دو واژه تربیت و اجتماع مرکب است به معنای رشد و نمو دادن ابعاد اجتماعی است و چون در مورد انسان به کار می‌رود، مراد شکوفا کردن استعداد‌های مدنی و جمعی آدمیان است. در اصطلاح مقصود از تربیت اجتماعی، پرورش جنبه یا جنبه‌هایی از شخصیت آدمی است که به زندگی او در میان جامعه مربوط است تا از این طریق به بهترین شکل، حقوق، وظایف و مسئولیت‌های خود را نسبت به دیگر هم‌نوعان، هم‌کیشان و هم‌مسلمانان خود بشناسد و آگاهانه و با عشق برای عمل به آن وظایف و مسئولیت‌ها قیام کند (Hajidehabadi, 2012). به تعبیری دیگر، می‌توان تربیت اجتماعی را آشنا ساختن فرد با روحیات اجتماعی و آموختن راه و رسم زندگی کردن با دیگران و سپس پرورش روحیه تعهد و التزام عملی به انجام وظایف خویش دانست. تربیت اجتماعی از ابعاد مهم تربیت در نظام تربیتی اسلام است. اسلام دین عزت‌گزینی و فردگرایی نیست، بلکه علاوه بر توجه به امور فردی، به مسائل اجتماعی نیز توجه دارد و این یکی از امتیازهای بزرگ دین خاتم است. همچنان که در سیره معصومان (ع) به ویژه امام علی (ع) نیز تربیت اجتماعی از جایگاهی ویژه و بااهمیت برخوردار است. از دیدگاه امام علی (ع) مسلمانان در جامعه اسلامی با یکدیگر برادر بوده و میان آنها حقوق و تکالیفی وجود دارد: و لآخیک علیک مثل الذی لک علیه؛ هر حقی تو به گردن برادرت داری، او هم بر گردن تو دارد (Marzoghi & Anarinejad, 2007). هر جامعه‌ای برای حفظ حیات و بقای خود به نظم اجتماعی نیاز دارد و یکی از اساسی‌ترین مکانیزم‌های نظم در هر جامعه‌ای، اجتماعی

اجتماعی، رعایت قوانین و مقررات، پاسداری از ارزش‌های اسلامی، وحدت و همبستگی، تعاون و برادری، اختیار و آزادی، تعهد اجتماعی، وطن‌دوستی، مهارت ارتباطی و تعامل، روابط سالم خانوادگی، نظم در روابط فردی و اجتماعی است. انجام این تحقیق در ارتباط با برنامه درسی مطالعات اجتماعی و با استناد به شاخص‌های برنامه درسی ملی، شناخت و بصیرت بیشتری به دست می‌آورد و از این طریق درباره تحلیل محتوای کتاب درسی مزبور و میزان هم‌سویی و یا عدم هم‌سویی با برنامه درسی ملی، دانش و اطلاعاتی در اختیار پژوهشگران علاقه‌مند به تحول برنامه درسی قرار می‌دهد. نکته مسلم این است که برنامه درسی ملی به‌عنوان یک سند مهم باید در تحولات برنامه‌های درسی آموزش و پرورش به‌عنوان یک منشور مهم و جهت دهنده مورد توجه قرار گیرد، به‌نحوی که همه برنامه‌های درسی در طول برنامه درسی ملی طراحی و تألیف گردد؛ بنابراین با انجام این تحقیق، مجموعه‌ای از دانش و اطلاعات تولید و از بعد نظری به دانش موجود یا در ارتباط با محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی افزوده می‌شود. از این‌رو در این پژوهش این سؤال مطرح است که چه میزان در محتوای کتاب درسی سال اول دوره متوسطه به محورهای مؤلفه‌های (شاخصه‌های) تربیت اجتماعی مبتنی بر سند تحول بنیادین توجه شده است؟

روش‌شناسی

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا در طبقه‌بندی تحقیقات توصیفی قرار می‌گیرد. تحلیل محتوای یک کتاب به ما می‌گوید کتاب مورد بحث از چه مطالبی تشکیل شده است، چه نکاتی در آن بیشتر مورد تأکید قرار گرفته، مطالب به چه ترتیبی ارائه شده‌اند، مطالب به کار گرفته شده از چه نوعی هستند و چه نوع نظام نمادگذاری مورد استفاده قرار گرفته است. همچنین یافتن نسبت

اجتماعی افراد را نشان می‌دهند، مورد انتظار هستند. گفتنی است که تقسیم اهداف به قلمروهای سه‌گانه جنبه اعتباری دارد و برای تسهیل امر برنامه‌ریزی درسی انجام گشته و در واقع مرز مشخصی بین آنها وجود ندارد. سازمان‌دهی محتوا در برنامه درسی مطالعات اجتماعی همچنان که در بیانیه حوزه یادگیری در برنامه درسی ملی تأکید شده است تا پایان دوره آموزش عمومی یعنی ابتدائی و متوسطه به‌صورت تلفیقی یا درهم‌تنیده ارائه می‌شود. به همین منظور از روش شماتیک یا مضمون محور استفاده می‌شود. انتخاب مضامین به‌گونه‌ای صورت می‌گیرد که هر مضمون قابلیت تلفیق دو یا چند حوزه موضوعی را داشته باشد (Flahiyan & et.al, 2012).

بنابراین با توجه به مطالب گفته‌شده، جامعه‌پذیر نمودن افراد مستلزم استفاده از تمام ظرفیت‌ها و امکانات موجود در سطح جامعه و مدرسه که در قلب آن برنامه‌های درسی قرار دارند، است. از آنجاکه فلسفه اصلی شکل‌گیری مدارس و طراحی برنامه‌های درسی، تربیت شهروندی برای اجتماع مؤثر و فعال است، لذا تدارک برنامه‌های درسی مناسب برای آموزش شهروندی از ضرورت‌های اساسی است. امروزه برنامه‌های درسی پیرامون کتب بسیاری مورد بازبینی و بررسی دقیق پژوهشگران قرار گرفته که یکی از مرتبط‌ترین و مهم‌ترین این کتب در راستای آموزش مهارت‌های اجتماعی شهروندی به نوجوانان، مطالعات اجتماعی است. در حال حاضر آنچه بسیار ضروری و اساسی به نظر می‌رسد تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی در راستای برنامه‌ریزی برای آموزش مهارت‌های مهمی چون مهارت‌های اجتماعی و شهروندی است؛ بنابراین با توجه به مطالب گفته‌شده، آنچه در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار می‌گیرد تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره اول دبیرستان بر اساس شاخص‌های محتوایی برنامه درسی ملی است. شاخص‌های تربیت اجتماعی بر اساس سند تحول بنیادین شامل مردم‌سالاری دینی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت

شاخص‌های برنامه درسی مبتنی بر سند تحول بنیادین توسط اساتید راهنما و متخصصان برنامه درسی اکتشاف گردید. این چک‌لیست شامل ۲۶ شاخص تربیت اجتماعی است که در جدول ۱ اسامی این شاخصه‌ها نشان داده شده است. دو شاخص مهارت ارتباطی و تعامل به علت همپوشانی بالا با همدیگر ادغام گشته و تحلیل محتوا بر روی ۲۵ شاخص بر سند تحول بنیادین در کتاب مطالعات اجتماعی صورت پذیرفت.

برای اجرای پژوهش در ابتدا از نمره گذاران خواسته شد که ۲۱۴۰ جمله و عبارت مستقل را که توسط محقق و همکاری یک متخصص ادبیات تفکیک شده بودند بر اساس ۲۵ کد مذکور کدگذاری کنند. بعد از کدگذاری کل کتاب بر اساس ۲۵ شاخص فوق در مواردی که ارزیابان نظر کاملاً متفاوتی بر روی کدهای جملات داشتند دوباره آن جملات در گروه مورد بحث قرار گرفته تا در صورت لزوم به اتحاد و هم‌نویی در کدگذاری منجر گردد. چون تحلیل محتوا اساساً یک روش مبتنی بر سرشماری بوده و همانند آمار استنباطی، هدف محقق تعمیم نتایج از نمونه به جامعه نیست، به همین دلیل به جای استفاده از روش‌های آمار استنباطی و آزمون‌های فرضیه، از شاخص‌های ساده آمار توصیفی نظیر فراوانی، درصد و نمودارهای میله‌ای برای استنباط در مورد تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی استفاده به عمل آمد.

یافته‌های پژوهش

در پاسخ به این سؤال که چه میزان در محتوای کتاب درسی سال اول دوره متوسطه به محورها و مؤلفه‌های (شاخصه‌های) تربیت اجتماعی مبتنی بر سند تحول بنیادین توجه شده است؟ ابتدا فراوانی مربوط به هر یک از شاخصه‌ها و درصد متناسب با آن فراوانی محاسبه شد. نتایج شمارش کل فراوانی‌ها حاکی از آن است که در مجموع ۵۵۶ جمله یا عبارت مستقل در کتاب درسی مطالعات اجتماعی وجود داشته که با شاخص‌های تربیت

بین اهداف و محتوا به‌منظور بهبود محتوای موجود، علت اصلی تحلیل محتوا خواهد بود (Nourollahi, 2016). واحد تحلیل صفحات کتاب درسی شامل: متن، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و تصاویر بود. برای تحلیل محتوا مراحل مختلفی طی می‌شود (Krippendorff, 2002) که شامل:

۱. مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)

۲. مرحله بررسی مواد (پیام)

۳. مرحله پردازش داده‌ها

کانون توجه این تحقیق بر مرحله سوم تحلیل محتوا یعنی پردازش داده‌های جمع‌آوری شده از پیام بود؛ یعنی پس از رمزگذاری پیام و مقوله‌بندی آن، اطلاعات به‌دست‌آمده تحلیل شده است.

منابع مورد تحلیل در این پژوهش کتاب درسی مطالعات اجتماعی اول دبیرستان بوده است که با کد درسی ۲۰۵/۳ در سال ۱۳۹۲ به چاپ رسیده است. این کتاب شامل ۵ فصل و در قالب ۲۸ درس است. در کل این کتاب از ۱۲۵ صفحه تشکیل می‌شود. تمام محتوای کتاب مورد بررسی قرار گرفت. واحد تحلیل، جملات موجود در متن کتاب درسی، اهداف، پرسش‌ها، تصاویر مندرج و بخش مربوط به مروری بر فصل در کتاب درسی است. بدین منظور، پس از مطالعه هر صفحه از اهداف، متن کتاب‌های درسی و در صورت وجود جملات و تصاویر در راستای شاخص‌های برنامه درسی مبتنی بر تحول بنیادین، موارد ذکر شده، دسته‌بندی و سپس در سیاهه مربوط با ذکر مشخصات (صفحه، پاراگراف) وارد گشته و در نهایت به محاسبه فراوانی، درصد، میانگین و رسم نمودار و تفسیر و تحلیل یافته‌ها پرداخته شد. منظور از جمله در کتاب‌های درسی عبارت‌هایی بودند که استقلال معنی را به خواننده منتقل می‌کردند. در مجموع در حدود ۱۶۰۵ جمله و تصویر که محتوای آنها پیام‌های مستقلی را به خواننده انتقال می‌دادند استخراج و تحلیل محتوا بر روی این عبارات یا جملات صورت گرفت. برای گردآوری اطلاعات تحقیق، در ابتدا

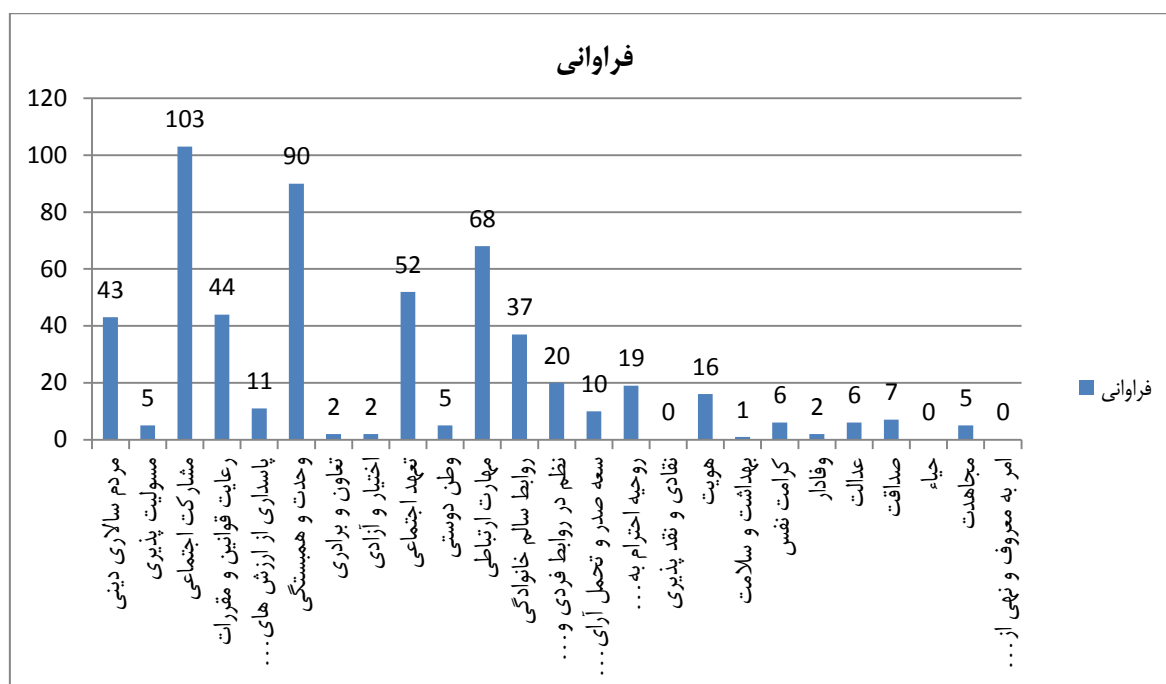
اسلامی مبتنی بر سند تحول بنیادین همخوانی داشتند؛ جدول ۱ فراوانی و درصد شایستگی‌های اجتماعی و به‌عبارت‌دیگر در حدود ۳۴ درصد از کتاب تعلیمات اجتماعی بر اساس شایستگی‌های اجتماعی و فرهنگی مبتنی بر سند تحول بنیادین نگاشته شده بود. در فرهنگی مبتنی بر سند تحول بنیادین نگاشته شده بود. در

جدول ۲. فراوانی و درصد شایستگی‌های اجتماعی و فرهنگی مبتنی بر سند تحول بنیادین در کتاب مطالعات اجتماعی

شماره	شاخص	فراوانی	درصد	مصادیق مربوطه از کتاب مطالعات اجتماعی
۱	مردم‌سالاری دینی	۴۳	۲	مردم حق دارند سرنوشت خود را خود تعیین کنند (صفحه ۱۰۴) عدالت و تقوای لازم برای رهبری امت اسلام (صفحه ۱۰۹)
۲	مسئولیت‌پذیری	۵	۰/۲۳	فرض کنید آموزش و پرورش افراد را منظم، وظیفه‌شناس، پرکار و تابع قدرت تربیت کند (صفحه ۴۰).
۳	مشارکت اجتماعی	۱۰۳	۴/۸۱	افرادی که خود را «ما» تلقی می‌کنند و به‌صورت نسبتاً پایدار و منظم با یکدیگر تعامل دارند، یک گروه را تشکیل می‌دهند (صفحه ۷)
۴	رعایت قوانین و مقررات	۴۴	۲/۰۵	فردی که عضو تیم فوتبال می‌شود، باید قواعد بازی فوتبال را رعایت کند (صفحه ۸)
۵	وحدت و همبستگی	۹۰	۴/۲۰	اگر آرمان جامعه‌ای، رسیدن به بیشترین حد رشد اقتصادی باشد، باید تمام خرده نظام‌های آن متناسب با این هدف سازمان یابد (صفحه ۳۸).
۶	تعاون و برادری	۲	۰/۱۰	اعضای گروه تشویق می‌شوند تا باهم دیگر تعاون داشته باشند (صفحه ۵۱)
۷	اختیار و آزادی	۴	۰/۱۹	انسان استعداد تغییر و تصحیح شناخت دیگران از خویشتن را دارد. (ص ...)
۸	تعهد اجتماعی	۵۲	۲/۴۲	شما در هر نقشی ملزم به انجام رفتار و رعایت الگوهای عمل خاصی هستید که دیگران از شما انتظار دارند. (ص ...)
۹	وطن‌دوستی	۵	۰/۲۳	خود را ملزوم به دفاع از کشور می‌داند (صفحه ۱۰)
۱۰	مهارت ارتباطی	۶۸	۳/۱۷	باز کردن سر صحبت در اتوبوس و مسیر رفت‌وآمد (صفحه ۵)
۱۱	روابط سالم خانوادگی	۳۷	۱/۷۲	مثلاً در خانواده، احترام به والدین که از تکالیف نقش فرزنددی است، از حقوق نقش پدری و مادری شناخته می‌شود. (صفحه ۳۰)
۱۲	نظم در روابط فردی و اجتماعی	۲۰	۰/۹۳	جامعه‌ای است که نظام آموزش و پرورش آن بر ارزش‌هایی چون قناعت، نظم، کار زیاد و... تکیه می‌کند (صفحه ۲۹)
۱۳	سعه‌صدر و تحمل آرای دیگران	۱۰	۰/۴۶	تفاوتی که میان انتظارات والدین و فرزندان وجود دارد که گاه به تفاوت در ارزش‌ها برمی‌گردد که نتیجه اجتماعی شدن متفاوت آن‌هاست (صفحه ۶۲)
۱۵	روحیه احترام به شخصیت افراد	۱۹	۰/۸۹	برخاستن از روی صندلی اتوبوس و جادادن به افراد مسن (صفحه ۴۴)
۱۶	نقادی و نقدپذیری	۰	۰	-
۱۷	بهداشت و سلامت	۱	۰/۰۴۶	-
۱۸	کرامت نفس	۶	۰/۲۸	رابطه فرد و گروه بر ارزش و احترام فرد و همچنین انتظارات او از دیگران تأثیر می‌گذارد. (صفحه ۱۵).
۱۹	وفاداری	۲	۰/۰۹۳	این نوع نظام سیاسی که حول وجود فردی به نام شاه، حاکم و خاقان شکل می‌گیرد و افرادی که بر اساس وفاداری به چنین اشخاصی می‌توانند حاملان نقش‌های آن باشند (صفحه ۱۴)

شماره	شاخص	فراوانی	درصد	مصادیق مربوطه از کتاب مطالعات اجتماعی
۲۰	عدالت	۶	۰/۲۸	برای نمونه، یکی از این شعارها را طرح می‌کنیم: «حمایت از مستضعفان» شعاری است که اکثراً آن را طرح می‌کنیم. (صفحه ۱۱۸)
۲۱	صداقت	۷	۰/۳۲	در یک گروه دوستی، با وجود صداقت و صمیمیت میان اعضا گاهی ممکن است اختلافاتی پیش بیاید. (صفحه ۱۰۰)
۲۲	حیا	۰	۰	-
۲۳	مجاهدت	۵	۰/۲۳	هنگام هجوم دشمن حاضر است جان خویش را فدا کند (صفحه ۱۰)
۲۴	امر به معروف و نهی از منکر	۰	۰	-
	کل شاخص‌ها	۵۵۴	۰/۳۴	

با مشاهده نتایج حاصل از این پژوهش که در نمودار ۱ ارائه گردیده، به وضوح دیده می‌شود که به برخی از شاخصه‌ها در سند تحول بنیادین توجه خوبی شده، لیکن به برخی از شاخصه‌ها نیز توجه کمتر شده است و یا اصلاً مورد توجه قرار نگرفته‌اند.

نمودار ۱. مقایسه فراوانی شایستگی‌های شهروندی و اجتماعی مبتنی بر سند تحول بنیادین در کتاب مطالعات اجتماعی سال اول دبیرستان

به طوری که مجموع این دو شاخص در حدود ۳۴ درصد از فراوانی کل شاخص‌های تربیت اسلامی را تشکیل می‌دهد.

همچنین، میزان توجه به شاخص‌های تعامل و مهارت‌های ارتباطی، تعهد اجتماعی، مردم‌سالاری دینی،

در مجموع نتیجه کلی این پژوهش و بررسی نشان‌دهنده این است که:

شاخص‌های مشارکت اجتماعی (۱۰۳ مورد) و شاخص وحدت و همبستگی (۹۰ مورد) بیشترین فراوانی را در این کتاب درسی به خود اختصاص داده‌اند،

آموزشی را فراهم می‌آورد و رسالت خطیر آن، فراهم آوردن سازوکارهای مناسب برای طراحی و تدوین، اجرا و ارزشیابی از برنامه‌های درسی در سطوح ملی و محلی است تا بدین‌وسیله مفاهیم آموزشی و تربیتی مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی و به‌صورت نظام‌مند و ساختاریافته در اختیار کودکان و نوجوانان قرار گیرد و محیط با نشاط آموزشی را به تصویر بکشاند. از آنجاکه موضوع برنامه‌ریزی درسی یک رشته نوپا در کشور است، لذا تدوین برنامه‌های آموزشی، تألیف کتاب‌های درسی، تعیین زمان و ساعات آموزش، روش‌های تدریس، بهره‌گیری از روش‌های متنوع یادگیری و تکنولوژی آموزش در قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی از یک برنامه جامع و همه‌جانبه‌نگر مبتنی بر فرهنگ اسلامی ایرانی تبعیت نکرده که این امر، آسیب‌ها و کاستی‌های فراوانی را به همراه داشته است. با گذشت زمان و افزایش دانش فنی در زمینه طراحی و تولید برنامه‌های درسی و انباشت تجربیات مفید و انجام پژوهش‌ها و مطالعات داخلی و تطبیقی، ضرورت تدوین یک برنامه راهبردی و جامع برای ساماندهی بهینه برنامه درسی و تولید محتواهای آموزشی در دوره‌ها و سطوح مختلف یادگیری بیش‌ازپیش احساس می‌شد. هدف اصلی این پژوهش، تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی سال اول متوسطه بر اساس شاخص‌های تربیت اجتماعی مبتنی بر سند تحول بنیادین بود. کتاب مطالعات اجتماعی متشکل از ۱۶۰۵ جمله، تصویر و عبارت مستقلی بود که همگی یک پیام مستقل را می‌رساندند. نتایج کدگذاری پیام‌های کتاب درسی گویای این بود که در مجموع در حدود ۳۴ درصد از پیام‌های کتاب درسی منطبق بر تربیت اجتماعی بوده که این تعداد پیام‌ها به نظر محقق کمتر از حالت متوسط است. همچنین مقایسه فراوانی شاخص‌های تربیت اجتماعی منطبق بر سند تحول بنیادین گویای این است که شاخص‌های مشارکت اجتماعی (۱۰۳ مورد) و شاخص وحدت و همبستگی (۹۰ مورد)، بیشترین فراوانی را در کتاب

رعایت قوانین و مقررات، تعهد اجتماعی، روابط سالم خانوادگی در حدود متوسط بود. علاوه بر این، میزان توجه به شاخص‌هایی نظیر نظم در روابط فردی و اجتماعی، روحیه احترام به شخصیت افراد، سعه‌صدر و احترام به حقوق دیگران، هویت، پاسداری از ارزش‌های اسلامی ضعیف بود. علاوه بر این، نتایج این پژوهش گویای این نکته مهم بود که مؤلفه‌های بسیار مهم تربیت اجتماعی تقریباً یا کاملاً در این کتاب نادیده گرفته شده‌اند. برای مثال، مؤلفه‌هایی نظیر حیا و امر به معروف و نهی از منکر که از ابعاد بسیار مهم تربیت اسلامی هستند به‌هیچ‌وجه در کتاب درسی مطالعات اجتماعی مورد توجه مؤلفان کتاب قرار نگرفته‌اند. مضاف بر اینکه مؤلفه‌هایی نظیر صداقت، عدالت، وفاداری، کرامت نفس، نقادی و نقدپذیری، مجاهدت که اجزای اساسی تربیت اجتماعی فرد را تشکیل می‌دهند تقریباً به کلی در محتوای کتاب نادیده گرفته شده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

اهمیت کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز مانند (ایران) که تقریباً تمامی عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می‌گردد بیش از سایر انواع نظام‌های آموزشی است. به دلیل همین اهمیت بیش از اندازه است که اختصاص زمان بیشتری توسط نیروهای متخصصی در جهت برنامه‌ریزی ریزی درسی و بررسی و تحلیل کتاب‌های درسی می‌تواند راه گشای حل بسیاری از مشکلات جاری آموزشی باشد. از جمله مواردی که می‌تواند در برنامه‌ریزی درسی مؤثر باشد، تحلیل کتب درسی است. برای تحلیل کتب درسی، پژوهشگران مختلف به تحلیل بر اساس شاخص‌های مختلفی پرداخته‌اند. یکی از مهم‌ترین این شاخص‌ها، شاخص‌های محتوایی برنامه درسی است. برنامه درسی ملی به‌عنوان یکی از زیر نظام‌های اصلی سند تحول بنیادین و به‌منزله نقشه جامع یادگیری، زمینه ایجاد تحول گسترده، عمیق و همه‌جانبه در مفاهیم و محتوای

دارد که برای رسیدن به اهداف متعالی آموزش و پرورش، کتاب مطالعات اجتماعی و سایر کتب درسی دوباره مورد ویرایش و اصلاحات عمده‌ای قرار گرفته تا همگام با این اهداف و شاخصه‌ها، نگرش دانش‌آموزان را بهبود بخشند. از آنجاکه این تحقیق، از نوع کاربردی است، لذا پیشنهادهای حاصل از نتایج آن نیز برای کشور بسیار مهم و حیاتی هستند. از همین رو لازم است که مربیان پرورشی با شیوه‌های تربیت اجتماعی آشنایی لازم را به دست آورند و از طریق آموزش والدین، توانایی خانواده در تعلیم و تربیت فرزندان تقویت شود. علاوه بر این، در کتاب‌های مطالعات اجتماعی بر مبنای تربیت اسلامی، روش‌های جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان باید آموزش داده شود؛ زیرا که در کتاب مطالعات اجتماعی تأکید اصلی بر روی فرایندهای اجتماعی شدن، وحدت و همبستگی جامعه و مهارت‌های ارتباطی است و بسیاری از ارزش‌های فردی ناشی از اجتماعی شدن نادیده گرفته شده‌اند. ارزش‌هایی چون صداقت، عدالت، حیا، هویت و طرز ایجاد آن توسط نوجوان، جهاد در راه وطن، نقدپذیری، تعاون و برادری در محتوای این کتاب طرح نشده است؛ بنابراین توصیه می‌شود ارزش‌های بنیادین تربیت اسلامی در این کتاب مورد تأکید و توجه قرار گیرند و مؤلفه‌های کلیدی تربیت اسلامی در کتاب مطالعات اجتماعی تقویت شود.

منابع

- Asgharikhah, N. (2017). A review of the sixth elementary science book from the perspective of the nature of science. Master thesis. Shahid Rajaei Faculty of Basic Sciences. Shahid Rajaei Teacher Training University.
- Gordon, M. (1998). "Oxford Dictionary of Sociology". Oxford University Press. pp: 624-625.
- Haji Deh Abadi, M.A. (2012). Child Rights in Islam. Tehran, University of Tehran.
- Hashemian Nejad, F. (2001). A theoretical framework for a critical-thinking-based syllabus in elementary school with an emphasis on social studies. (Unpublished

درسی به خود اختصاص داده‌اند. به طوری که مجموع این دو شاخص در حدود ۳۴ درصد از فراوانی کل شاخص‌های تربیت اسلامی را تشکیل می‌دهد. از طرفی، میزان توجه به شاخص‌های تعامل و مهارت‌های ارتباطی، تعهد اجتماعی، مردم‌سالاری دینی، رعایت قوانین و مقررات، تعهد اجتماعی، روابط سالم خانوادگی در حدود متوسط بود. علاوه بر این، میزان توجه به شاخص‌هایی نظیر نظم در روابط فردی و اجتماعی، روحیه احترام به شخصیت افراد، سعه صدر و احترام به حقوق دیگران، هویت، پاسداری از ارزش‌های اسلامی ضعیف بود. همچنین نتایج این پژوهش گویای این نکته مهم بود که مؤلفه‌های بسیار مهم تربیت اجتماعی تقریباً یا کاملاً در این کتاب نادیده گرفته شده‌اند. برای مثال، مؤلفه‌هایی نظیر حیا و امر به معروف و نهی از منکر که از ابعاد بسیار مهم تربیت اسلامی هستند، به هیچ وجه در کتاب درسی مطالعات اجتماعی مورد توجه مؤلفان کتاب قرار نگرفته‌اند. مضاف بر اینکه مؤلفه‌هایی نظیر صداقت، عدالت، وفاداری، کرامت نفس، نقادی و نقدپذیری، مجاهدت که اجزای اساسی تربیت اجتماعی فرد را تشکیل می‌دهند تقریباً به کلی در محتوای کتاب نادیده گرفته شده‌اند. مطالعات اجتماعی در مدرسه به دنبال آن است که به بچه‌ها در خودشناسی، درک و فهم جامعه محلی، سرزمین ملی و جامعه جهانی، فرایند اجتماعی شدن، درک بهتر از مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، درک گذشته و حال به مثابه مبنایی برای تصمیم‌گیری، توانایی حل مسئله، کسب مهارت‌ها و ایجاد یک نقش مشارکتی فعال در جامعه و پایبندی به ارزش‌ها کمک کند. مطالعات اجتماعی به دانش‌آموز کمک می‌کند تا یاد بگیرد در دنیای امروز و فردا زندگی موفق داشته باشد، روابط خود را با دیگران تنظیم کند، جامعه و فرهنگ خود را بشناسد، از امکانات و منابع محیطی استفاده کند و با محیط‌های طبیعی اجتماعی تعامل سازنده‌ای برقرار کند (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۸۳)؛ بنابراین، این نیاز وجود

- Doctoral dissertation). Islamic Azad University, Research and Science Branch, Tehran.
- Ham, A & Heinze, A. (2018). Does the textbook matter? Longitudinal effects of textbook choice on primary school students' achievement in mathematics, *Studies in Educational Evaluation* 59. 133–140.
- Krippendorff, C. (2002). *Content Analysis Methodology Basics*. Translation by Houshang Nayebi, Tehran: Nayer Ney.
- Sadeghi, A. Nazari, V. (2019). Philosophy of Social Studies Education in the Education System of the Islamic Republic of Iran, *Research in Social Studies Education*, 1(1), 77-100.
- Marzougi, R. Anari Nejad, A. (2007). Social education from the perspective of Nahj al-Balaghah. *Islamic education*, 3rd.
- Motaghzade, E. (2018). Content Critique and Analysis in Academic Textbook Balance Case Study: A Book of Rules and Arabic Texts. *Critical Research Journal of Texts and Humanities Programs, Humanities and Cultural Studies Research Institute*, Eighth Year, No. 18, No. 213-230
- Nourollahi, F. (2016). Content Analysis of Elementary Sixth Grade Social Studies Curriculum from the Perspective of Moral Education, MSc Thesis, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Islamic Azad University of Central Tehran.
- Fathi Vajarkhah, C. (2009). *Principles and concepts of curriculum planning*. Tehran, Wing.
- Yarmohammadian, M. H. (2009) *Principles of Curriculum Planning*. Tehran, Revelation Publishing House.